

Sosyal Devlet ve Güç İlişkileri Yaklaşımı

(Harb-İş Dergisi, Haziran, 2005)

1960 ve 70'lerde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de epeyce tartışma konusu olan sosyal refah devletinin, bugünkü küreselleşme süreci içinde epeyce gözden düştüğünü biliyoruz. Üretim, tüketim ve sermaye dolaşımı açısından ulusal sınırların büyük ölçüde ortadan kalktığı, küresel rekabetin söz konusu olduğu ve çalışma yaşamında esneklik istenen bir dünyada konuşulanlar da farklı olmakta. Günümüzün küreselleşme süreci içinde ekonomi politikaları değiştiği gibi, öncelikli konular da, temel kaygılar da değişmektedir. Bugün üretimden çok satım, reel sektörden çok para ve faiz piyasaları konuşulduğu gibi, devletin sosyal sorumluluğu değil kamu harcamalarının azaltılması, kamu hizmetlerinin daralması veya özelleştirilmesi istenmekte. Bu arada işsizlik, yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi sorunlar artsa da, bu sorunların ciddi bir kamu politikasına yol açmadıklarını, tam aksine sosyal güvenlik gibi var olan sosyal devlet uygulamalarının bile bütçe açıklarına, kara deliklere neden olduğu yollu söylemlerle bu hizmetlerin kısılması, piyasalaşması gibi yollara gidildiğini biliyoruz. Bu durumda, Keynesyen ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde gelişmekte olan ülkelerde bile birer "vaat" olarak gündeme gelen, anayasal metinlerde yer alan sosyal devlet anlayışına ne olduğu soruları da ortaya çıkmaktadır. Biliyoruz ki, bugün ulus-devletin niteliğinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir ve bu değişikliklerini önemli bir bölümü de devletin sosyal politikaları alanında karşımıza çıkmaktadır. Bugünkü küreselleşme süreci içinde ulus-devlete ne olduğu konusunda kuşkusuz hayli farklı yorumlar söz konusudur; ancak gerçekte uluslararası ilişkiler açısından ulus-devletin rolünde önemli bir değişiklik görülmesi de ulusal politikalar açısından ciddi bazı sınırlama ve değişikliklerden söz etmek gerekir.

Küreselleşmeyle, -ki ben bu süreci, gerçekten küresel bir toplum, küresel bir hukuk ve küresel bir demokrasi yaratmak özlemini korumak adına *reel küreselleşme* olarak adlandırmayı tercih ediyorum.¹- devletin ulusal/sosyal boyutları değişime uğramakta veya buralarda devletin oynadığı rol gerilemektedir. Örneğin, 80 sonrası hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetlerinde gerileme yaşandığı gibi birçok alanda özelleştirilmeye gidildiğini, vergi politikalarında ciddi değişiklikler ortaya çıktığını, kuralsızlaşma ve esnek uygulamalarla çalışma yaşamının epeyce değişime uğradığını, yapısal ve uzun süreli işsizliğin kabul edilir hale geldiğini görüyoruz. Kuşkusuz, gelişmekte olan ülkelerde durum hem çok daha açık, hem çok daha vahimdir. Bu ülkeler, yalnız küresel piyasaya uyum gerekliliği ile değil yurtdışı direkt yatırımları çekmek açısından çok uluslu şirketlerin güdümüne girmekte (Robert Gilpin, 2000; 173), borçların döndürülmesi açısından ise IMF gibi uluslararası kuruluşların getirdiği sınırlamalara uymak zorunda kalmakta ve toplumsal ihtiyaçlardan çok küresel piyasanın gereklerine uyum sağlayan bir ajan konumuna gelmektedirler (İzzetin Önder, 2003; Erinç Yeldan, 2000; Ian Clark, 1998). Kısaca, ulus-devletin uluslararası bir

¹ Reel küreselleşmenin aslında hem piyasa kavramını hem liberalizm anlayışını, kendini perdelemek üzere kullanıp, kendi meşruiyetini sağlamak üzere birer propaganda aracına dönüştürdüğünü daha önceki bir yazımda tartışmıştım. Bu nedenle de reel küreselleşmeye veya küreselleşen kapitalizme karşı çıkanlar ve alternatif arayanların, bir bütün olarak liberalizmi mahkûm etmek veya piyasadan, insandan, özgürlükten yana yaklaşımıyla liberalizmden vazgeçmek yerine küresel kapitalizmin elinden bu propaganda araçlarının almaları gereği üzerinde durmuş ve özetle alternatif bir ideoloji arayışının daha birçok ideolojik yaklaşımla birlikte liberalizmi de içeren melez bir ideoloji olması gerektiğini vurgulamaya çalışmıştım; bkz, "Faklılaşan dünya: Sorular, sorunlar ve arayışlar" Birikim, 184/185, 2004

aktör olarak önemi artarken, ulusal/sosyal politikaları belirleme gücünde ve niyetinde önemli bir gerileme yaşanmaktadır.

Rolü ve işlevi değişime zorlanan ulus devlet karşısında, özellikle Avrupa'da ve Avrupa refah devletine ne oluyor sorusunun çokça sorulduğu da bir gerçek. Batı Avrupa Batılılaşma/modernleşme sürecinin merkezi olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerek ulusal gerek bölgesel düzeyde ortaya koyduğu modelle de kendi dışındaki birçok ülke için model niteliği taşımakta. Bu anlamda Batılılaşmadan ayrı olarak Avrupa değerlerinden, Avrupalı kimliğinden söz edildiğini ve Avrupa Birliği'nin bunların Avrupalılaşması gibi bir işlev üstlendiğini de söyleyebiliriz. Bu değerler arasında insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi modern topluma özgü değerlerin yanısıra, birçok belge ve söylemde Avrupa toplum modeli, sosyal piyasa ekonomisi, sosyal diyalog kültürü, müzakereci demokrasi, çok kültürlülük ve dayanışmacı toplum gibi değer ve uygulamalara da atıfta bulunulduğunu görüyoruz. Kuşkusuz bu model ve değerler konusunda farklı yorumlar var ve sosyal dayanışma, sosyal refah, sosyal piyasa ekonomisi gibi bazı toplumsal özelliklerin bugünün değişen koşulları karşısında varlıklarını ne ölçüde korudukları da epeyce tartışılmakta. Yine de, reel küreselleşme ile en çok ters düşenin Avrupa refah devleti anlayışı olduğu, bu nedenle küreselleşme ve sosyal devlet arasındaki ilişkilerin en yoğun olarak Avrupa'da tartışıldığı bir gerçek. Öte yandan, sosyo-ekonomik haklar, sosyal vatandaşlık, ya da sosyal refah anlayışı açısından, - bugün geçmişe göre önemli sayılabilecek değişikliklerden söz edilebilirse de, - referans verilen yine Avrupa refah devleti anlayışı ve uygulamaları olmaktadır. Kısacası, Avrupa'nın batılılaşma/modernleşme sürecinin bir versiyonu olarak kazandığı bazı özellikler var; ancak bunların oldukça kırılabilir ve yoruma muhtaç olduklarını da söylemek gerekiyor. Avrupa bütünleşme projesi içinde de en tartışmalı konulardan biri, Avrupa'da sosyal bütünleşmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, ya da Avrupa toplum modelinin Avrupalılaşmasının başarılıp başarısız olacağı meselesi olmaktadır. Bu konuda Avrupa'da siyasal elitlerle kamuoyu arasında görüş farklılığının olduğundan da söz edilebilir. Örneğin Anayasal Antlaşma'ya Fransa ve Hollanda'daki referandumlarda hayır oyu verilmesinin arkasındaki nedenler arasında, AB'nin neo-liberal politikalara teslim olduğu ve Avrupa geleneğinden uzaklaşmaya yol açtığı yolundaki izlenimin de yer aldığını biliyoruz.

Bu tartışmaların da gösterdiği gibi aslında "sosyal refah devletini" anlamak için arkasındaki güç ve dayanaklara bakmak gerekmektedir. Böyle bir bakış açısıyla, her şeyden önce sosyal devlet anlayışının ekonomik olmaktan çok siyasal gelişmelerle ilgili olduğu ve siyaset temelde toplumsal güç ilişkilerinin bir yansıması olduğuna göre, devletin sosyal boyutlarının gelişmesi için toplumsal/siyasal güçler arasında göreceli de olsa bir güç dengesine ihtiyaç olduğu ortaya çıkmakta. Yine böyle bakıldığında, hem bugünkü gerilemenin nedenlerini daha iyi görmek, hem de neden Türkiye gibi ülkelerde hayata geçemediğini anlamak kolaylaşmakta. Dolayısıyla, devletin sosyal boyutlarının gelişmesi için anayasal/yasal düzenlemelerin yetmediği, bunlar kazanılsa bile hukuki normların hayata geçmesi için bunların arkasında yer alacak toplumsal/siyasal güçlere ihtiyaç duyulduğu açıklıkla anlaşılmaktadır. Gerek Avrupa refah devletinde bugün görülen gerileme sürecini, gerek Türkiye gibi ülkelerdeki sosyal devletin az gelişmişliğini anlamak açısından da öncelikle toplumsal güç ilişkilerini anlamak gerekmektedir. Bu yazıda sosyal devlet, anayasal anlayış veya hukuk normları yerine toplumsal/siyasal güç ilişkilerinin bir ürünü olarak ele alınıp irdelenmekte ve bu bakış açısıyla bazı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu nedenle de öncelikle siyasal/toplumsal modelin bir ürünü olan Avrupa refah devleti incelenmekte, daha sonra Türkiye'deki koşullar konu edilmektedir.

-Avrupa toplum modeli

Batı Avrupa'nın ekonomik gelişme kadar siyasal ve kültürel anlamda da modernleşme, demokratikleşme, liberalleşme, hukuk devleti gibi birçok kavramı temsil ettiğini biliyoruz. AB'nin Kopenhag Kriterleri adı altında aday ülkelerden beklediği ön koşullar da aslında bu değerleri formüle etmektedir. Ancak tüm bu kavramların, bu coğrafyada kendine özgü özellikler taşıdığı ve Avrupa geleneğinin bu farklı ve özgün yapılanmalar içinde belirlendiğini düşünmek de gerekmektedir. Aslında Avrupalılışmanın, Batılılaşma içinde kendine özgü bir yol olarak bugün de oluşmasını sürdürmekte olduğunu söylemek daha doğru. Burada, Brague'ın savunduğu tezi anımsamakta yarar var (Remi Brague, 1992, 145): “Avrupa sürekli bir kendini Avrupalılaştırma hareketinden başka bir şey değildir. Avrupalılaştırma, Avrupa'ya ilişkin bir harekettir; hatta bu, Avrupa'yı Avrupa olarak kuran harekettir... Avrupa, Avrupalılışmanın sonucudur, onun nedeni değildir.” Avrupa'nın bu oluşum sürecinde kuşkusuz tarihsel deneyimlerin ve sosyal dinamiklerin payı büyük; ortaya çıkan model, yani siyasal/sosyal/ekonomik örgütlenme de oldukça farklı; ancak bu oluşumu bitmiş-tamamlanmış bir gelişme değil, sürekli olarak yeniden oluşan/değişen bir süreç olarak görmek daha anlamlı olmaktadır. Bu nedenle, gerek siyasal ve sosyal örgütlenmesi, gerek ortaya koyduğu çıktılar açısından oldukça farklı bir anlayışı ve uygulamayı temsil eden bir Avrupa toplum modelinden söz edilebilmektedir;² ancak bu modelin gelecekte ne olacağı veya değişen koşullar karşısında nereye doğru yol alacağını şimdiden bilmek mümkün olmamaktadır.

-Siyasal demokrasinin yapılanması ve işlevi

Batı Avrupa ülkeleri yaşadıkları deneyimlerden sonra, bir yandan siyasetin sorun çözme kapasitesi, öte yandan kurumsallaşması açısından oldukça farklı bir noktaya gelmişlerdir. En başta da emek ve sermaye sınıfları arasındaki çatışmayı siyasete tahvil ederek “kurumsallaştırmışlar”, böylece iki temel toplumsal güce dayalı bir siyasal/toplumsal model ortaya koydukları gibi, farklı çıkarları bir araya getiren mekanizmalar ve karar-organları oluşturarak çok düzeyli, çok taraflı ve “müzakereci bir demokrasi” anlayışını da hayata geçirmişlerdir. Siyasetteki bu anlayış ve yapılanmanın Batı Avrupa'ya özgü bir toplumsal model ortaya çıkardığı, bu modelin AB düzeyinde bazı uzantıları olduğu da ortada. Çok kalın çizgileriyle anımsamak istersek, bu model, sosyal tarafların ve taraflar arasında *kurumsallaşmış ilişkilerin ve sosyal diyalogun* önem kazandığı ve buna bağlı olarak çok taraflı karar-verme mekanizmalarıyla *demokratik-korporatist* bir yapılanmanın ve *müzakereci bir demokrasi* anlayışının öne çıktığı, ekonomi veya piyasa karşısında *siyasetin etkin bir rol oynadığı* ve ekonomi politikalarının sosyal politikalarla bütünleştirilmeye çalışıldığı, dolayısıyla kapitalizmin *refah kapitalizmi*, piyasanın az veya çok *sosyal piyasa ekonomisi* anlamını kazandığı bir model olmaktadır. Devletin *refah devleti* veya *sosyal devlete* dönüşmesi de, bu anlayış ve yapılanmanın bir sonucu olmaktadır.³ Bu nedenle ve bu araçlar kullanılarak da, siyaset ve demokrasi toplumsal taraflar arasında denge kuran ve bu dengeleri gözetken bir işlevsellik kazanmaktadır. Yaratılan bu model, toplumsal taraflar arasında genel bir *consensusa* dayalı olduğu gibi, bu temel uzlaşmanın dayanağı da, hem bu güç dengesi hem de dengenin sürdürülmesi açısından yarattığı *toplumsal eşitliğe* ve *toplumsal demokrasiye* yönelik sonuçlar olmaktadır.

² Birçok AB dokümanında Avrupa toplum modelinden söz edildiği gibi, AB politikacıları gibi birçok yazar da aynı kavramı kullanmaktadır; Tanımı konusunda aralarında farklılıklar olsa da, kavramın kullanılması açısından Avrupa düzeyinde büyük bir uzlaşma olduğu söylenebilir.

³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız; Meryem Koray, *Avrupa Toplum Modeli 2. Baskı*, İmge yayınları, Ankara, 2005.

Özetle, Avrupa toplum modeli, bir yandan piyasa ekonomisi öte yandan demokratik ve çoğulcu bir siyasal yapı gibi çağımız toplumlarına özgü nitelikler taşımakla birlikte, siyasetin yapılanması ve kazandığı işlev burada refah devleti anlayışını siyasetin bir ürünü olarak ortaya çıkarmaktadır (Koray, 2005). Bu model çerçevesinde, her iki temel toplumsal taraf arasında toplumsallaşma ve siyasallaşma açısından belirli bir “güç dengesi” sağlandığından, ekonomi politikalarıyla sosyal politikaları birbirine yakınlaştıran bir anlayışın öne çıkması ve temel çıkarlar arasında dengeyi bozmayacak çıktılarının üretilmesi temel amaçlar arasındadır; bunun derecesini de toplumdaki güç dengeleri belirlemekte. Kısacası emeğin siyasal ve toplumsal açıdan kazandığı güç, bu modelde temel hak ve özgürlüklerin yanısıra sosyo-ekonomik hak ve özgürlüklerin de siyasal bir önem kazanmasına ve siyasal demokrasinin gelirin yeniden dağılımında daha adil ve dengeli sonuçlar üretme gibi bir işlev kazanmasına yol açmıştır diyebiliriz. Bu modelde “refah devleti”, kapitalist ekonomi ile çoğulcu demokrasi gibi iki temel yapısal niteliğin yanında üçüncü yapısal nitelik olarak öne çıkar ve bu iki temel yapı ve iki temel toplumsal taraf arasında uzlaşma sağlayıcı bir rol üstlenir. Piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi aracılığıyla toplumsallaşır ve işleyişinde “sosyal piyasa ekonomisi” denilebilecek bir nitelik kazanır. Siyasal demokrasi, siyasallaşmış toplumsal çıkarlar aracılığıyla refah devletini inşa eder ve refah devleti aracılığıyla, hem toplumsal eşitliği ve toplumsal demokrasiyi kurumsallaştırır, hem de sistemin inandırıcılığını ve işlevselliğini yeniden kurar.

Bu modeli farklılaştıran da, emek ve sermaye olarak toplumsal tarafların gücüdür. Siyasal/toplumsal örgütlenme bu temel toplumsal taraflar arasındaki güç mücadeleleriyle biçimlendiği gibi, devletin ekonomi politikası de bu iki toplumsal tarafın benimsediği ideolojilerin bir sentezi olmaktadır. Emek ve sermaye, bu modelde *siyasal ve sivil toplum örgütlenmesinde omurgayı* oluşturmakta, ekonomi politik de iki tarafın çıkarları arasında çeşitli araçlar kullanarak bir uzlaşma yaratmaya yönelik olmaktadır. Örneğin devlet, yükselen demokratik talepler doğrultusunda vatandaşlığın ekonomik ve sosyal boyutlarını oldukça kurumsallaştırmış, yani *vatandaşlık yalnız siyasal değil sosyal boyutlar* da kazanmıştır. Böylece siyaset, liberal ve sosyal yaklaşımlar arasında veya özgürlük ile eşitlik ve güvence arasında, rekabet ile dayanışma arasında, negatif haklar ile pozitif haklar arasında farklı bileşimlerde de olsa bir sentez ve uzlaşma yaratmak gibi bir rol üstlenmek durumunda kalmıştır. Sonuç olarak bu modelde siyasal demokrasi, hem sosyal kaygıları kurumsallaştıran hem de “yeniden bölüşümde” toplumsal eşitlik ve toplumsal refahı dikkate alan bir işlev kazanmaktadır. Türkiye açısından toplumsal tarafların konumu ve devlet anlayışları açısından bu modelle büyük farklar olduğu gibi, demokrasinin bu işlevinin ne kadar ihmal edildiği de anımsanmaya değer.

Bu model içinde devletin refah devleti niteliği, en çok görülen ve konuşulan kısım. Böylece, çok zaman bir neden veya bağımsız değişken olarak ele alınıp irdelenen refah devletinin, aslında “bağımlı bir değişken” olduğu ve arkasındaki toplumsal güçler arasında kurulmuş bulunan “göreceli güç dengesine” dayalı olarak ortaya çıktığı unutulmakta. Örneğin biliyoruz ki, refah devleti Batı Avrupa’da endüstrileşmeyle ilgili sorunların ortaya çıkmasından çok daha sonra gerçekleşebildiği gibi, bu tür sorunları yaşayan her ülkede de varlık gösterebilmiş değildir. Bu nedenle refah devletine duyulan ihtiyaç endüstrileşmenin ve kapitalistleşmenin yarattığı sorunlara bağlansa ve çıkış noktası olarak demokrasinin gelişmesi gösterilse de, işçi hareketi ve bu hareketin siyasallaşması, bu hareketin sendikalarla ve emekten yana partilerle kurduğu yakınlık, ele geçirdiği toplumsal/siyasal güç gibi gelişmeleri dikkate alan *güç ilişkileri yaklaşımı (power relations approach)*, modern anlamdaki refah devletinin ortaya çıkmasında çok daha açıklayıcı olmaktadır (Walter Korpi, 1978, 40; Gosta Esping-Andersen, 1990, 11). Örneğin Amerika ve Avrupa’daki farklı refah anlayışı ve uygulamalarını,

kapitalistleşme, demokratikleşme ve modernleşme boyutlarıyla açıklamak mümkün değildir; ancak bu iki kıtada yaşanan işçi sınıfı hareketi ve toplumsal mücadelenin farklılığı ile bazı ipuçları bulunabilir.

Refah devletinin toplumsal sınıflar arasındaki bu dengeleyici ve uzlaşma sağlayıcı rolünü, bazen yasalarla, bazen vergilerle, bazen istihdam politikalarıyla, bazen kamu hizmeti yoluyla, bazen gelir transferi sağlayarak oynadığını görüyoruz. Sosyal politikaların niteliğini belirleyen refah politikalarından ise iki işlev beklenmektedir; hem bireylerin maddesel koşullarını iyileştireceklerdir, hem de toplumsal eşitliği yükselterek siyasal vatandaşlığı ve siyasal demokrasiyi geliştireceklerdir. Örneğin Marshall, sivil haklarla sosyal haklar arasında bir denge olduğunu, bu nedenle refah devletinin, hem sosyal eşitsizlik ve “sosyal ayıklanma” sorununa önemli bir çözüm getirdiğini hem de maddesel koşulların iyileştirerek sivil toplumun güçlenmesi ve siyasal demokrasinin gelişmesi için gereken koşulları hazırladığını söylemektedir (T. H. Marshall, 1965, 259-279). Bunu nasıl yapacağı konusunda bulunan ilk yanıt, eğitim, sağlık, istihdam gibi konularda herkes için asgari bir düzeyin sağlanmasıdır. Bu ilk basamakta herkes için sağlanan standart, aslında toplumsal eşitliğin gelişmesi için hayati önem taşımaktadır.

Öte yandan devlet, sistem gereği her iki çıkar grubuna aynı mesafeden bakmak ve ikisi arasında hakem rolü oynamak durumundadır. Tarafların kazandığı toplumsal güç nedeniyle, hem hakemlik rolünün oynanabilmesi hem de politikaların uygulanabilirliğinin sağlanması için çok zaman her iki çıkar grubunun temsilcilerini karar verme organlarına almak en akılcı yol olarak görünmektedir. Sonuç olarak ortaya *demokratik korporatizm veya neo-korporatizm* diye adlandırılan bir yapı çıkmakta ve birçok politika, üç taraf arasında süreklilik taşıyan kurumsallaşmış ilişkiler ağı içinde oluşmaktadır. Türkiye’de sosyal diyalog diye gündeme gelen özlemin neden işlevsiz kaldığını ancak bu geniş çerçeveli siyasal/toplumsal/kurumsal ilişkiler dikkate alındığında anlamak mümkün olmakta ve kurulan Ekonomik ve Sosyal Konseyden bir işlev bekleniyorsa yine bu bağlamda bazı değerlendirmelere gitme gereği ortaya çıkmaktadır.

-Değişen koşullar, değişen güç dengesi ve yeni tartışmalar

1980 sonrası birçok ülke için olduğu gibi Avrupa ülkeleri için de hem iç hem de dış koşullarda önemli değişimler söz konusudur. Hızlı teknolojik gelişmeler üretim ilişkilerini toplumsal ve küresel düzeyde değişime uğratmakta, örneğin hem istihdam yapısını değiştirmekte, hem işsizliğe neden olmakta, hem de emeğin parçalanması ve farklılaşmasını arttırmaktadır. Avrupa’da da, bir yandan yeni ekonomilere ve bilgi toplumuna geçiş çabaları sürmekte, öte yandan yoğun işsizlik, yaşlı nüfusun artması, sosyal güvenlik harcamalarının giderek yükselmesi gibi sorunlar yaşanmaktadır. Tüm bunlar, piyasa ile refah devleti veya piyasa ile çalışma ilişkileri arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayan toplumsal güçler arasındaki ilişkileri de güç dengesini de değiştirmektedir. Örneğin nitelikli işgücü arttıkça, bireysel pazarlık gücünü kullanan ve farklı standartlar isteyen bir işgücü ortaya çıkmakta ve geçmişe göre daha parçalanmış, bölünmüş ve toplumsal gücü zayıflamış bir emek veya işgücüyle karşılaşmaktadır. Özellikle istihdam yapısındaki değişiklik nedeniyle, İskandinav ülkeleri dışında hemen tüm Avrupa’da sendikalaşma oranında düşme görüldüğü gibi (Jeremy Weddington vd., 1997, 466), beyaz yakalılar ile sendikalaşmamış kesimlerde emekten yana partilere oy verme eğilimi de zayıflamaktadır (Klaus Armingeon, 1997; 588). Bu durum emeğin toplumsal ve siyasal gücünü zayıflatırken, sermaye hem emek arasında artan rekabetin getirdiği avantajdan yararlanmakta, hem de kazandığı hareketlilik nedeniyle sınırlayıcı koşul ve kuralların baskısından kurtulmaktadır. Böylece giderek emekten de ulusal

devletten de bağımsızlaşan bir güç durumuna gelmektedir. Öte yandan ekonomik politikaların ve kararların büyük ölçüde ulusüstünde belirlenmesi nedeniyle, siyasetin de bu dengesizliği giderecek bir işlev görmesi giderek zorlaşmaktadır.

Kısaca, çalışma yaşamında sendikal örgütlenme açısından zorluklar artmakta, toplu pazarlık gücü zayıflamakta, koruyucu önlem ve standartlar yerine esnek uygulamalara gidilmektedir. Öte yandan, işgücünün nitelikli-niteliksiz, mavi yakalı-beyaz yakalı, örgütlü-örgütsüz, çalışan-işsiz, kadın-erkek gibi ayırımlarının artması genel olarak emeğin toplumsal ve siyasal gücünü zayıflattığı gibi, örgütlenmiş işgücü de artan ekonomik tehditler karşısında toplumun işsiz ve yoksul kesimiyle ilişkisini önemli ölçüde koparmakta veya daha güvenceli çalışma koşulları olan işgücü üzerinde tehditlerin artması bu ücretli gurubu açısından da, toplumsal refah anlayışının dayanağını oluşturan “dayanışma ahlâkını” geriletmektedir. Tüm bunların refah devletinin arkasındaki toplumsal ve siyasal desteğin zayıflaması anlamına geldiği açıktır. Şimdilik, sosyo-ekonomik hakların kurumsallaşmış olması ve kamuoyunun desteği nedeniyle sosyal refah politikalarının bu gerilemeleri telafi etme gücünün önemli ölçüde korunduğu söylenebilir. Örneğin yapılan araştırmaların gösterdiği gibi, Avrupa kamuoyunun yüzde 90’ı refah devletinin eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik, istihdam gibi konularda sorumluluğunun devam etmesinden yana bir tavır sergilemektedir (Kleinman, 2002; 19). Ancak, artan iç ve dış baskılar karşısında ne yönde bir kırılma olacağını kestirmek bugün için mümkün değildir.

Aslında 1970’ler sonunda iç ve dış koşullarda yaşanan değişim yalnız Avrupa’yı değil tüm gelişmiş ekonomileri bir biçimde etkilemiştir; bu nedenle de genel olarak küreselleşen kapitalizmin her ülkede devletin sosyal boyutları üzerinde ne gibi etkiler yaptığı birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu konulardaki görüşleri birkaç başlıkta toparlayabiliriz. Örneğin, bazılarının göre refah kapitalizminde bireylerin yükselen ihtiyaçları ile sermaye birikimi arasında ciddi bir meşruiyet krizi doğmuştur ve sistemin bu biçimde kendini sürdürmesine, yani geniş anlamda bir refah devleti üzerinde uzlaşma sağlanmasına artık olanak kalmamıştır (E. Altvater ve K. Huebner, M. Stanger, 1986; 27; Otto Jacobi, 1986; 58;). Bu nedenle, kapitalizm ve demokrasi arasında uzlaşma sağlayan sosyal devlet anlayışının kendi sınırlarına vardığı da söylenmektedir (P. Flora, 1985, 23). Esping-Andersen’e göre ise, sosyal refah devleti üzerinde küresel ekonominin yarattığı sorunlar, gelirin yeniden dağıtımında oynadığı rolde ortaya çıkan kısıtlamalar ve bu anlayışın gerisindeki siyasal uzlaşmada ortaya çıkan çatlaklar gibi üç önemli sorun rol oynamaktadır (Gosta Esping-Andersen, 1997; 237). Bu nedenle de, yalnız küreselleşme değil işgücü piyasasında yaşanan değişiklikler nedeniyle de çalışmaya bağlı eşitlikçi anlayış ve buna bağlı sosyal vatandaşlık anlayışı yerine, ömür boyu eğitim ile gelir güvencesini bir araya getirecek yeni bir bileşime ve bu bileşim üzerinde oluşacak yeni bir uzlaşmaya ihtiyaç bulunduğunu söylemektedir (Esping-Andersen, 1997).

Bu genel tartışmaların yanısıra, sosyal refah devletiyle ilgili tartışmaların en yoğun yaşandığı yerin Batı Avrupa olduğuna değinmişim. Bir yandan bu ülkelerin refah devletine olan bağlılıkları, öte yandan refah devletinin bu ülkelerde kazandığı boyutlar nedeniyle, bu ülkelerde değişen koşulların yarattığı baskıların ve yaşanan tartışmaların daha yoğun olması da anlaşılabilir bir durumdur. Şimdilik İngiltere dışında Batı Avrupa ülkeleri arasında refah devleti uygulamalarında radikal bir değişim yaşandığı söylenemese de, özellikle küreselleşmenin ve küreselleşmeyi izleyen ekonomik-parasal bütünleşmenin üye ülkelerin sosyal politikaları üzerinde baskılar yarattığı bilinmekte ve bu konuda hararetli tartışmalar da devam etmektedir. Küreselleşme ve onu izleyen ekonomik ve parasal bütünleşmenin Avrupa refah devleti üzerindeki etkileri konusundaki görüşleri ise şöyle sınıflandırmak mümkün (Bruno Palier ve Robert Sykes, 2001; 4-8): Bir görüşe göre, birçok ülkede olduğu gibi bu

ülkelerde de piyasanın küreselleşmesi ulus devletinin otonomisini sınırlıyor, ekonomi uluslararası olurken siyaset ve sosyal yapı ulusal düzeyde kalıyor, ekonomik öncelikler öne geçerken sosyal koruma geriliyor; dolayısıyla küreselleşmenin mantığı ulusal toplumun ve demokrasinin mantığı ile çatışıyor. Bazıları ise, küreselleşmenin Avrupa refah devleti üzerinde çok sınırlı bir etki yaptığını düşünmekte. Bunlara göre, refah devleti üzerindeki sınırlayıcı etkilerin önemli bir bölümü ekonominin yapısal bir değişim geçirmesinden kaynaklanmakta, bu nedenle aslında küreselleşmeye bağlanan birçok etki gerçekte başka bir kaynaktan gelmektedir (John Clark, 2001). Örneğin, Avrupa refah devletinde siyasal pazarlıklar halâ önemini korumakta ve hükümetler her zaman siyasal baskıları dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Özetle, bu görüşe göre, küreselleşmenin refah devleti üzerindeki etkisi hayli abartılmaktadır. Hatta bazıları, refah devletinin tüm zayıflık ve yetersizliklerine karşın, büyük bir ekonomik dönüşümün yaşadığı bu dönemde sosyal ve siyasal acıları yumuşattığını ve değişen koşullara uyum kapasitesini arttırdığını da ileri sürmektedir (Rudolf Klein, 1993; 12) Üçüncü görüş ise, küreselleşmenin farklı refah modellerine göre farklı sonuçlar doğurduğunu söylemektedir. Örneğin Esping-Andersen'e göre, refah modelleri daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı da kendi yollarına bağlı kalmakta (path dependency) ve ona göre bir yol izlemektedirler (Esping-Andersen, 1997).

Aslında refah politikalarındaki gerilemeyi ve politika değişikliklerinde ülkelere göre ortaya çıkan farklılığı anlamak açısından yine güç ilişkilerine bakmak gerektiğini göstermektedir. Örneğin Korpi ve Palme, yaptıkları araştırma sonucunda genel anlamda Avrupa refah devletinde ciddi bir gerilme olduğu düşüncesine vardıkları gibi, ülkelere göre değişen farklılıkları da büyük ölçüde siyasal yapı ile ilişkilendirmektedirler. 18 ülkede çok değişkenli bir analizle 1975-95 yılları arasında refah devleti uygulamalarındaki kesintileri irdeleyen iki araştırmacı (W. Korpi ve J. Palme, 2003; 436); çok özetle, sağlık sigortası, iş kazası sigortası ve işsizlik sigortası gibi üç temel sigorta dalını ele almakta, bu dönem içinde bu sigorta dallarında ortaya çıkan kesintilerle ele alınan değişkenler arasında ilişki kurmaya çalışmaktadırlar. Buna göre, örneğin 1975'teki başlangıç noktasında en düşük ödemeyi yapan ülkelerde daha sonraki dönemde de kesintilerin daha yüksek olduğu, tüm sigorta dallarında en yüksek kesintinin liberal modele doğru bir dönüşüm geçiren İngiltere'de ortaya çıktığı, buna karşın cömert ödemeleriyle bilinen sosyal demokrat modelde (başta İsveç olmak üzere, Finlandiya ve Norveç) en düşük kesintiyle karşılaşıldığı gibi sonuçlara varmaktadırlar; araştırma sonuçlarına göre, merkez-sağ hükümetler büyük kesintiler açısından en yüksek riski temsil ederken, hangi model içinde olurlarsa olsunlar sol hükümetler en düşük riski temsil etmektedirler. Benzer bir sonuç, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi açısından farklı partilerin etkisini inceleyen bir çalışma da ortaya çıkmakta. 14 ülkede belirli bir zaman serisi içinde aktif nüfusu kapsayan ve haneler üzerinden vergi ve transfer öncesi gelir ile vergi ve transfer sonrası gelir arasındaki değişimi inceleyen araştırmacılar, bu çalışmada işsizlikten ücret pazarlıklarına, sendika yoğunluğundan farklı parti iktidarlarına kadar uzanan birçok değişkenin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini ölçmeye çalışmışlar (D. Bradley ve E. Huber; S. Moller; F. Nielsen; J. D. Stephens, 2003): Birçok değişkenin farklı etkiler gösterdiği bu çalışmada, tüm refah devletlerinin (liberal refah devleti de olmak üzere) gelir dağılımı üzerinde olumlu etkisi bulunduğu görülmüş, ancak gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılmasında en etken olan değişkenin sol parti iktidarları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, araştırmacılar kendi bulgularının da, güç ilişkileri yaklaşımını destekler sonuçlar verdiğini söylemektedirler.

Özetle, güç ilişkileri yaklaşımı geçerliliğini hâlâ korumaktadır ve taraflar arasındaki güç ilişkileri ve güç dengesi az ya da çok değiştiğinden, aslında Avrupa'da çanlar yalnız çıktılar açısından değil benimsenen model açısından çalmaktadır. Gerçi, toplumsal modelin dayandığı

yapı ve benimsenen uzlaşmanın varlığını önemli ölçüde koruduğu söylenebilir; ancak bu uzlaşmanın artık farklı öğeler içerdiği ve liberal ve sosyal sentezde şimdi farklı bileşimlerin arandığı bilinmektedir. Bu arayış, yalnızca liberal parti ve politikalarında değil, İngiltere örneğinde ortaya çıktığı gibi sosyal demokrat anlayışta da “üçüncü yol” arayışlarıyla kendini göstermektedir. Uygulamaya baktığımızda, *ilk olarak* çalışma eksenli Keynesyen politikalar yerine rekabet eksenli politikaların gündeme geldiğini görüyoruz (M. Rhodes, 1996, 318). Bunun yanısıra işsizliğin kabulü, emek ve sendikalar açısından yoğun bir baskının ve güç ilişkilerindeki dengesizliğin ana nedeni olmaktadır. Bu nedenle Korpi, Avrupa refah devletinde 1980 sonrasında önemli bir gerileme veya radikal bir değişiklik olmadığı iddialarına karşın, yoğun işsizliğin Batı Avrupa refah devletindeki gerilemeyi gösteren önemli bir mihenk taşı olduğunu söylemektedir (Korpi, 2003; 593). Öte yandan, işsizlik ile gelir dağılımındaki eşitsizlik arasında güçlü bir ilişki bulunduğu da ortaya konmaktadır (Bradley, vd, 2003). *İkinci olarak*, refah devleti ve benimsediği hedeflerin ilerlemesi durmuş, tam aksine, hedeflerde en başta tam istihdamdan vazgeçmek gibi daha mütevazı hedeflere doğru bir gerileme yaşanmıştır. *Üçüncü olarak*, her ülkede az veya çok olmak üzere refah ihtiyacının karşılanmasında kullanılan araçlar değişmiş ve bu açıdan piyasa-aile-devlet karışımında aileden ve piyasadan yana az ya da çok bir kayma ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, Avrupa’da da istihdamın giderek zor bulunur bir meta olması sermayenin gücünü arttırmakta, buna karşın emeğin siyasal/toplumsal gücünü zayıflatmaktadır. Gerçekten, istihdam meselesini yalnız ekonomik ve toplumsal bir sorun değil, toplumsal taraflardan birini ekonomik ve toplumsal anlamda ciddi biçimde zayıflatan bir olgu olarak görmek gerekir. Bu nedenle Korpi, işsizliğin kabulünü refah devletinde gerilemeyi gösteren önemli bir işaret olarak vurgularken haksız değildir. Kuşkusuz, birçok yazarın belirttiği gibi değişimlerin ölçüsü benimsenen refah modellerine göre epeyce farklılaşmaktadır. Ancak, bütçe açıkları ve yüksek harcamalar uluslararası piyasa ve sermaye hareketliliği tarafından hemen cezalandırıldığından, İskandinav ülkelerinde de giderek kamu harcamalarında kısıtlamalara gidilmesi zorunluluğu duyulmakta veya bazı hizmetler piyasaya devredilmekte; sonuç olarak bu değişim sürdükçe İsveç modelinin de yıkılacağı korkusu duyulmaktadır (T. Stevenson, 2002).

-Türkiye için neler söylenebilir?

Türkiye için bir siyasal/toplumsal model analizi yapıldığında, Batı’daki gelişmelere benzemeyen bir deneyim karşısında olduğumuzu biliyoruz. Batı’ya göre, ekonomik gelişmeden ulus devletin biçimlenmesine, sosyal taraflardan yapısal koşullara kadar bir dolu farklılık söz konusu ve zaman içinde hızlı bir değişim geçirmeye zorlandığı gibi çok değişkenli ve karmaşık bir yapının ortaya çıktığı da ortada. Bu açıdan Türkiye üzerine konuşmak o kadar kolay değil. Yine de, belirgin bazı özellikleri ele aldığımızda Türkiye’de sosyo-ekonomik eşitsizlikleri ve sosyal politikaların cılızlığını gösteren çok sayıda göstergesi de, toplumsal güçler arasındaki dengesizliği de görmemek mümkün değil. Bu dengesizliğin ise, yalnız sosyal göstergeler açısından değil, siyasal yapıdaki sorunlar, siyasetin işlevsizliği ve demokratik gelişmelerdeki kırılmalıklar gibi sorunlarla da ilgisi olduğu açık. Aslında, demokratikleşme yolundaki çabalar sürdürülürken toplumsal güç dengesizliğini görmek ve buna el atmak gerekli iken, siyasal demokrasi konusundaki tartışmalarda bu konunun çok zaman ihmal edildiği veya insan hakları, örgütlenme özgürlüğü gibi daha biçimsel bir anlamda ele alındığı bir gerçek. Kısacası, insan hakları konusunda sosyo-ekonomik haklar görmezlikten gelinmekte, siyasal eşitlik anlayışı sosyal eşitliği ve sosyal vatandaşlığa önemsememekte, siyasal demokrasinin toplumsal demokrasiye hizmet etmesi gereği ise görmezlikten gelinmektedir. Böyle olunca da, Marshall’ın sosyal haklardan beklediği gibi

örgütsel ve siyasal anlamda toplumun gelişmesi sağlanamadığından, demokrasiyi geliştirmenin koşulları da yaratılamamaktadır.

Birkaç tarihsel gelişmeyi anımsarsak, Türkiye’de Cumhuriyet kurulurken yeni bir kimlikle birlikte “muasır bir medeniyet” düzeyine erişmek isteği ve umudunun ön plânda olduğunu, bunun devlet eliyle yapıldığı ve üst-yapı devrimleriyle işe başlandığını biliyoruz. Öte yandan, eskiyle bağlarını ne kadar koparmaya çalışırsa çalışsın, Cumhuriyet döneminin Osmanlı’dan gelen çok temel bazı özellikler üzerine kurulduğu da bir gerçek. Bu temel özellikler yalnız kültürel yapıya ait değil, ekonomik gelişmelerle de ilgili. Örneğin, birey anlayışı veya insan hakları gibi gelişmelerin birer ideal veya yazılı kural olmaktan çıkması ve hayatiyet kazanması için bireysel ve sınıfsal çıkarlarla buluşması gerekirken, Osmanlı mirasının, yalnız bu düşüncelerin az gelişmiş olması nedeniyle değil, daha önemlisi bu düşüncelere sahip çıkacak sınıfların oluşmaması nedeniyle Cumhuriyet dönemi üzerinde olumsuz etkileri olduğunu düşünmek gerekir. Bu nedenle, Berkes’in, “Osmanlı’yı çarpan Batı’daki gelişmelerin aslında ekonomik kökenli olmakla birlikte bunun yeterince ayırdına varılamadığı” yolundaki ifadesini dikkate almak önem taşımaktadır. Osmanlı’nın son dönemindeki endüstri işletmesi, sermaye sahibi ve işçi sınıfıyla ilgili bilgiler hem bu alanlarda ne kadar az gelişme olduğunu, hem de bu alanlardaki gelişmelerin içinde daha çok azınlıkların yer aldığını gösterdiği gibi (Yakup Kepenek, 1987; 25), nasıl bir ekonomik-toplumsal yapılanma içinde bulunulduğunu da göstermektedir.

Bu mirasın taşıdığı yetersizlik gibi, Türkiye’de 1980’lere kadar biçimsel demokrasi ile yetkeci rejimler arasında gidip gelen bir süreç yaşanmasını da (Taner Timur, 1992; 33), bu dönemde de devletten bağımsız sınıfların ortaya çıkamamasına bağlamak yanlış olmaz.. Geç endüstrileşme gibi, 1930 sonrasında uygulanan devletçilik politikalarıyla devletin otoritesi ve gücü pekişirken, ortaya çıkan yeni toplumsal sınıfların gelişiminin büyük ölçüde devlet güdümünde gerçekleşmesi de toplumsal/sınıfsal yapıyı zayıflatan önemli bir etken olmuştur. Gerek sermaye birikimi, gerek emeğe bakış açısından devlet paternalist bir rodedir ve bunu, gerçekleştirmek istediği siyasal ve toplumsal reformlar açısından da gerekli görmektedir. Paternalist anlayışın çok partili yaşama geçişten sonra da, daha liberal görünen DP döneminde de, sosyal devletten söz edilen 1961 Anayasası sonrasında devam ettiğini de söylemek yanlış olmaz.

-Refah Devleti Modelleri

Esping-Andersen’in sosyal hakların kurumsallaşması ve temel ihtiyaçların piyasa dışına çıkarılması gibi ölçütlere bakarak yaptığı sınıflandırmaya göre, Avrupa’da üç tür refah devleti modeli ortaya çıkmaktadır: Anglo-Sakson veya liberal model, korporatist model ve sosyal-demokrat model (Esping-Andersen, 1990; 26-33).

Liberal model: Mütevazî ve yoklamalı sosyal yardımların (yani ihtiyaç sahiplerinin bazı yollarla saptanmasına bağlı olarak yapılan ödemeler ”means tested”) ve mütevazî sosyal güvenlik ödemelerinin yer aldığı bir model. Bu modelde programların amacı piyasayı ve piyasaya girişi güçlendirmektir; bunu da ya herkese düşük bir asgari gelir güvencesi vererek, ya da aktif olarak özel refah programlarına katkıda bulunarak yapar. ABD, Kanada ve Avustralya, bu modelin tipik örnekleridir. 1980 sonrası İngiltere’de bu modele yaklaşmış bulunmaktadır.

Korporatist model: Bu model, tarihsel olarak korporatist bir yapıya sahip Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi ülkelerde ortaya çıkan bir modeldir. Modelde devletin refah hizmetlerinde önemli ölçüde piyasanın yerini aldığı görülmekle birlikte, varolan statü ve sınıf

farklılıkları refah uygulamalarıyla da sürdürülür. Sosyal haklar, büyük ölçüde sınıf ve statüye bağlanmışlardır. Aynı zamanda geleneksel aile yapısının da sürdürülmesine özen gösterilir, bu nedenle çocuk bakımı ve bunlar gibi aileye yönelik hizmetler kısıtlıdır. Kısacası, bu model, organik ve hiyerarşik bir yapıyı koruyan, aile, kilise ve mesleğe dayalı bir refah anlayışını destekleyen ve gerektiğinde onları tamamlayan fakat onların yerini almayan bir refah devleti anlayışdır (Kleinman, 2002; 37).

Sosyal-demokrat model: Sosyal hakların en çok kurumsallaştığı ve yaygınlaştığı, sosyal ihtiyaçların en çok piyasa dışından sağlanabildiği modeldir; modelin ortaya çıkmasındaki başlıca güç de bu ülkelerde sosyal demokrasinin toplumsal desteği ve uzun süreli iktidarındır. Burada piyasa ve devlet arasında, işçi sınıfı ve orta sınıf arasında ikili bir yapıyı kabul etmek yerine, yüksek standartlarda bir toplumsal eşitliğin sağlanması amaçlanır. Bu nedenle, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar yüksek tutulduğu gibi, hakların kullanılmasında da geniş bir eşitlik gözetilir. Mavi yakalı, beyaz yakalı veya devlet personeli arasında hakların kullanılması ve hizmetlerden yararlanılması açısından bir farklılık yoktur; refah devleti herkesi kapsayan bir genel dayanışma (universal solidarity) sistemi kurmanın başlıca aracı konumundadır. Öte yandan bu modelde, çalışma yaşamı ve refah politikaları çok daha iç içe geçmiş ve refah rejimi çalışma eksenli olarak kurulmuştur. Tam istihdam güvencesine bağlı bir rejim kurulmuş durumda. Çünkü bir yanda çalışma hakkı ile gelir güvencesi hakkı eşit statüde, öte yanda bu dayanışmacı, yaygın ve kurumsallaşmış sosyal hizmetlerin getirdiği büyük maliyetin karşılanması için devlet bütçesine akması gereken büyük bir gelire ihtiyaç var. Bu nedenle istihdam düzeyinin yüksek, buna karşın ödemelerin düşük kalması gerekiyor.

Modellerin gerisinde yatan nedenler olarak Esping-Andersen şu açıklamayı getiriyor (Esping-andersen, 1990; 29-33): Refah devletinin oluşumunda işçi sınıfı hareketi belirleyici olmakla birlikte, işçi sınıfının toplumsal gücü harekete geçirme gücü, yani siyasal bir güce dönüşebilmesi, başka sınıflarla ittifak yapıp siyasal bir koalisyon oluşturabilmesi ve böylece istediği reformları hayata geçirebilme gücü bulabilmesi, her ülkede farklı gerçekleşti. Bu açıdan İkinci Dünya Savaşı sonrasında orta sınıfın en önemli sınıf olarak ortaya çıktı, ancak orta sınıfla yapılan koalisyonların liberal veya sosyal ağırlıklı olmasını belirleyen de işçi sınıfının toplumsal gücü oldu. Örneğin gerek sosyal demokrat, gerek korporatist model işçi sınıfının orta sınıfla yaptığı koalisyona dayanmaktadır; fakat iki modelde hem devletin hem de sınıfların konumu açısından farklı tarihsel/toplumsal koşullar yaşandığından uygulamalar açısından farklı iki model ortaya çıkmaktadır. Buna karşın ABD ve Kanada’da siyasal açıdan belirleyici olan, sayıca küçük fakat politik olarak güçlü “sosyal tabaka (social stratum)” olmaktadır. Bu ülkelerdeki refah devletinin liberal karakteri de, bu sınıfın gücüyle ilgilidir. Esping-Andersen bu tür sınıf koalisyonlarını, yalnız modellerin geçmişteki oluşumları açısından değil, fakat gelecekteki gelişmeleri açısından da açıklayıcı bir nitelik olarak görmektedir.

Leibfried de, benzer bir biçimde, Avrupa Birliği üyeleri açısından refah devleti modellerini dörde ayırmaktadır(Stephan Leibfried, 1993; 139-143): İskandinav Modeli, Bismark Modeli, Anglo-Sakson modeli ve Latin çevresi modeli.

İskandinav modeli, “*çalışma merkezli toplum*” modelidir. Bu model çalışma hakkını merkeze alır, refah politikalarını buna göre düzenler ve her yönden işgücü piyasasına girmeyi destekler. Sosyal hizmetler açısından da yaygın ve cömert bir modeldir. Çalışma hakkı ve sosyal vatandaşlık birçok yönüyle kurumsallaşmış durumdadır. Bismark modeli, Almanya, Avusturya gibi ülkelerde ortaya çıkmakta ve “*kurumsallaşmış refah modeli*” olarak nitelendirilmektedir. Bu ülkelerde refah stratejisi, sosyal sorunların karşılanması, işgücü

piyasasından ayrılmanın tazmin edilmesi ağırlıklıdır. Yani burada, “tazmin edici “ stratejiler öne geçmiş durumdadır. . Devletin sosyal demokrat modelde işveren olarak da oynadığı rol, burada tazmin edici role dönüşür. İngilizce konuşulan ülkelerde görülen Anglo-Sakson modeli, “*artıkçı-residualist*” bir modeldir. ABD, Kanada gibi ülkelerin yanısıra İngiltere de bu gruptadır. Refah devletinin ne işveren, ne de tazmin edici rolü vardır. Devlet, bireyi işgücü piyasasına girebilmek açısından eğitim, özendirme ve nitelik geliştirme gibi faaliyetlerle desteklese de, bunları daha çok bireysel bir sorumluluk ve zorunluluk olarak görür. Bu ülkelerde sosyal hakların yaygın biçimde kurumsallaşması ve uygulanması da söz konusu değildir; devlet ancak en son çare olarak “tazmin edici” bir rol üstlenir. Dolayısıyla bu ülkelerde “sosyal vatandaşlıktan” söz etmek de pek mümkün değildir. Latin çevresi ülkeler, İspanya, Portekiz, Yunanistan, bir dereceye kadar (özellikle Güney olmak üzere) İtalya bu gruptadır. Bu grup “*gelişmemiş-rudimental*” refah devleti olarak adlandırılabilir. Bu ülkeler bir açıdan artıkçı modele yakındırlar ve herkes için iş bulmak ve işgücü piyasasına girebilmek asıldır. Ancak aynı zamanda, Anglo-Sakson ülkelerde olmayan geleneksel yardım hizmetleri (kiliseler gibi) ve aile dayanışması vardır. İşgücü piyasası tarım ağırlıklı, sosyal güvenlik uygulaması yetersiz olsa da, bu ülkeler de refah politikaları bazıları için gelir kaynağı durumundadır; bu nedenle refah politikaları da “geçim ekonomisiyle” uyum içindedir. Yani bu ülkelerde, refah devletinin kurumsal yapısı da, sosyal koşulları da çok yetersizdir; fakat buna karşın anayasalarında modern refah devleti doğrultusunda vaatler bulunmaktadır; bu nedenle bu ülkeleri “kurumsallaşmış vaatler” ülkesi olarak da adlandırmak doğru olur.

Leibfried, bu sınıflandırmayı aslında Avrupa Birliği’nin gerçekleştirmeyi amaçladığı sosyal bütünleşme çerçevesinde yapmaktadır. Bir yandan bu kadar farklılıklar taşıyan Avrupa’da sosyal bütünleşmenin taşıdığı zorlukları sorgulamakta, öte yanda bütünleşmenin bu modeller çerçevesinde aşağıya doğru mu, yoksa yukarıya doğru mu olacağı sorusunu sormaktadır. Bu soru, bugün çok daha büyük önem taşımaktadır; çünkü şimdi, sosyal bütünleşme açısından çok daha olumsuz koşullar taşıyan birçok ülke AB adayı durumundadır. Öte yandan 1990 başlarında kaleme alınan bu yazının üzerinden 9-10 yıl geçtiği düşünülürse, özellikle AB üyesi olan Akdeniz ülkeleri açısından durumun hayli farklılaştığını da söylemek gerek. Örneğin son on yılda bu ülkelerde GSMH içinde sosyal harcamalara ayrılan payların öteki AB üyelerinden çok hızla arttığı ve AB düzeyine yaklaştığı görülmektedir. Bu nedenle, Güney Avrupa ülkelerinin, ekonomik gelişmeyle birlikte artık korporatist modelin bir versiyonu durumuna geldikleri görüşünde olanlar da vardır (Kleinman, 2002, 339). Onların yerini şimdi yeni üye olan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri almakta ve kuşkusuz şimdi Avrupa refah devletinin sürdürülmesinden de, Avrupa’da sosyal bir bütünleşme sağlamaktan da giderek daha fazla kuşku duyuluyor.

-Refah Devletiyle İlgili Eleştiriler

1970’lerde yaşanan dış ve iç ekonomik koşullardaki değişim, yalnız Avrupa’yı değil tüm gelişmiş ekonomileri bir biçimde etkilemişse de, refah devletiyle ilgili tartışmaların en yoğun yaşandığı yer Avrupa olmuştur diyebiliriz; bu durum bugün için de geçerlidir. Bir yandan bu ülkelerin refah devletine olan bağlılıkları, öte yandan refah devletinin bu ülkelerde taşıdığı boyutlar nedeniyle dış ekonomik koşullardaki değişimler bu ülkelerde daha derin etkilere yol açmaktadır. Ayrıca, refah devletinin dayandığı toplum modeline bağlı olarak sosyal tarafların toplumsallaşması, siyasallaşması ve dolayısıyla siyasete müdahale gücü daha farklı olduğundan, bu ülkelerde değişen ekonomik koşulların yarattığı olumsuz etkilerin siyasete yansması da daha güçlü olmaktadır.

Refah devletiyle ilgili tartışmalarda daha derin eleştirilerin yeni-marksizm ve yeni-liberalizmden geldiği görülmektedir. Eleştirel kuram (critical theory) açısından, refah kapitalizminde bireylerin yükselen ihtiyaçları ile sermaye birikimi arasında ciddi bir meşruiyet krizi doğmuştur ve sistemin bu biçimde kendini sürdürmesine artık olanak yoktur; yani, geniş anlamda bir refah devletinin artık taraflar arasında aynı zemin üzerinde bir uzlaşma sağlama olanağı kalmamıştır (Elmar Altvater, Kurt Huebner, Michael Stanger, 1986; 27). Ancak bu yaklaşım açısından, bugün refah politikalarında piyasaya doğru bir genişleme söz konusu olsa da, refah devleti öyle kolay vazgeçilecek bir şey olarak görülmez ve bu konuda daha çok döngüsel bir gelişme beklenilir. Örneğin, bir yandan sendikaların uzun süre ihmal edilecek sosyal bir güç olarak kalmaları imkansızdır ve zaman içinde karşı bir güç yaratmalarını beklemek gerekir, öte yandan refah devletini de gelişmiş kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olarak düşünmek doğru olur (Otto Jacobi, 1986; 58; Hewitt, 1992; 109).

Liberal yaklaşım ise, özünde, sosyal ihtiyaçların bir hak niteliği kazanmasına eleştiriyle baktığı gibi, eşitlik ve güvenlik gibi kavramların bazıları için ayrıcalıklar yaratmanın ötesinde bir işe yaramadığını ileri sürmekte ve refah devleti anlayışına karşı durmaktadır (Hayek, 1995; 167 vd; Friedman, 1980, 144 vd). Bu temelden karşı oluşun dışında da, yeni-liberalizm refah devletini, artan harcamalar, yükselen vergiler, büyüyen devlet yapısı, piyasanın zayıflaması, özgürlüğün azalması gibi birçok açıdan eleştirmektedir (Seldon, 1985; 62-65). Ancak bu yaklaşım açısından da tümüyle refah devletinden vazgeçilmek istendiği söylenemez. Daha çok, refah devleti uygulamalarının kamu-özel, devlet-aile, zorunlu-gönüllü gibi çeşitli biçimlerde ele alınması istenmekte ve refah sorumluluğunun tüm bu taraflar arasında paylaşılmasından yana bir tavır ortaya konmaktadır. En başta da özel ve gönüllü refah uygulamalarına ağırlık verilerek, Avrupa refah devleti karşısında bir “refah piyasası” oluşturulması istenmektedir.

Sosyal politikayla uğraşan uzmanlar da, Avrupa refah devleti konusunda daha olumlu ve daha iyimser bir bakış ortaya koysalar da, bir değişim gerekliliğinden söz etmektedirler. Flora, Esping-Andersen, Rhodes gibi birçok sosyal politika uzmanının Avrupa refah devletinin bazı değişimler geçirerek sürdürüleceği görüşünde birleştikleri görülmektedir (Flora, 1985; 23; Esping-Andersen, 1997; 237). Örneğin Esping-Andersen’e göre, refah devletinin küresel ekonominin yarattığı sorunlar, gelirin yeniden dağıtımında oynadığı rolde ortaya çıkan kısıtlamalar ve bu anlayışın gerisindeki siyasal uzlaşmada ortaya çıkan çatlaklar gibi üç önemli sorunu vardır. Savaş sonrasının refah devleti büyük ölçüde “çalışma” üzerine kuruludur ve çalışmaya bağlı bir eşitlikçi anlayışı yansıtır; oysa bugün işgücü piyasasında karşılaşılan sorunlar nedeniyle çalışmaya bağlı eşitlikçi anlayış, buna bağlı dağıtım politikaları ve yine buna bağlı sosyal vatandaşlık anlayışı üzerinde farklı eğilimler ortaya çıkmakta ve bunlar üzerinde yeniden düşünmek gerekmektedir. Çalışma hakkı yerine bugün, ömür boyu eğitim ile gelir güvencesini biraraya getirecek yeni bir bileşime ve bu bileşim üzerinde oluşacak yeni bir uzlaşmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Martin Rhodes’de, Avrupa refah devleti için “üçüncü bir yol” aramakta ve Avrupa’nın benimsediği yüksek istihdam ile ABD’nin benimsediği düşük ücretli istihdam fakat sosyal kutuplaşma arasında bir başka yolun bulunması gerektiğinden söz etmektedir (Martin Rhodes, 1996; 319). Bunlara karşın bazı yazarlar da, refah devletinin, tüm zayıflık ve yetersizliklerine karşın, büyük bir ekonomik dönüşümün yaşandığı bu dönemde sosyal ve siyasal acıları yumuşattığı, varlığını sürdürmek için farklı stratejiler öğrendiği ve bu yılların refah devletinin değişen koşullara uyum kapasitesini arttırdığını ileri sürmektedir (Rudolf Klein, 1993; 12).

Bugün gelinen noktada, Avrupa refah devleti üzerindeki uzlaşmanın büyük ölçüde sürdürüldüğü, ancak bu uzlaşmanın artık farklı ögeler içerdiği söylenebilir. Örneğin artık

sosyal harcamaların düzeyi aynı kalsa da içeriğinin önemli ölçüde değiştiği kabul edilmektedir. Herşeyden önce, artık Keynesyen politikalar ve tam istihdam söz konusu değildir. Artık çalışma eksenli Keynesyen politikalar yerine rekabet eksenli politikalar gündemdedir (Rhodes, 1996, 318). Refah devletinin ve benimsediği hedeflerin ilerlemesi durmuş, tam aksine, hedeflerde en başta tam istihdamdan vazgeçiş olmak üzere daha mütevazî hedeflere doğru bir gerileme yaşanmıştır. Üçüncüsü, her ülkede az veya çok olmak üzere, refah ihtiyacının karşılanmasında kullanılan araçlar değişmiş ve bu açıdan piyasa-aile-devlet karışımında aileden ve piyasadan yana bir kayma ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Avrupa refah devleti uygulamalarında genel olarak piyasacı çözümlere doğru bazı kaymalar olduğu ve dolayısıyla sosyal-liberal sentezde yeni bir uzlaşma noktası arandığından söz etmek mümkündür. Yine de, birçok yazarın belirttiği gibi, değişimlerin ölçüsü benimsenen refah modellerine göre farklılaşmaktadır. Örneğin Esping-Andersen'e göre, refah modelleri daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı da kendi yollarına bağlı kalmakta (path dependency) ve ona göre bir yol izlemektedirler (Esping-Andersen, 1997).

Örneğin sosyal-demokrat modelde, halâ sosyal ihtiyaçların önemli ölçüde piyasa dışından karşılandığı, refah devletinin cömert ödemelerinin sürdürüldüğü ve ekonomik koşulların baskısına karşın yüksek vergilerin de, modelin çalışma ve dayanışma ağırlıklı yapısının da korunduğu görülmektedir (Kleinman, 2002; 40-46). Bu modelde, genel olarak, eğitimden sağlığa, konuttan kreşe kadar uzanan yüksek düzeyde bir kamu hizmeti sağlanmakta ve bunlardan hangi gelir grubu veya meslekte olursa olsun tüm vatandaşlar yararlanabilmektedir. Korporatist model içinde yer alan Almanya'da sosyal güvenlik sistemi modelin merkezindeki yerini korumakta ve korporatist kurumlar ile sosyal tarafların gücü bu modelde önemli bir değişiklik yapmayı önlemektedir. Ancak, işsizlik ödenekleri gibi bazı harcamalarda kısıtlamalara gidildiği görülmektedir. Fransa'da da refah uygulamalarında ulusal dayanışma yerine mesleki dayanışma önemini korumakla birlikte vatandaşlık anlayışı da önemli olmakta, toplumsal bölünmelere pek hoş gözle bakılmadığı gibi, devletin hem refah politikalarında hem de çalışma ilişkilerinde oynadığı etkin rol devam etmektedir. Akdeniz ülkeleri, kendilerine özgü yapılarını önemli ölçüde korumaktadırlar; bir yanda parçalara bölünmüş hatta kutuplaşmış bir toplumsal yapı söz konusu olmakta ve aile desteği önemini korumaktadır, öte yandan devletin toplumsal refahın sağlanmasındaki rolü sınırlı kaldığı gibi siyaset daha çok popülist eğilimler için kullanılmaktadır (Kleinman, 2002; 50). Bu ülkelerin Avrupa'daki refah toplumu anlayışına doğru gitme çabası içine girdikleri, yaşadıkları geçiş süreci içinde de refah devleti anlayışı açısından karmaşık bir karakter sergiledikleri açıktır.

-Küreselleşme ve Genişleme Karşısında Avrupa Refah Devleti ve Öne Çıkan Tartışmalar

Avrupa refah devletiyle ilgili olarak 70 sonrasında başlayan ve halâ devam eden yoğun tartışmalar olduğu kuşkusuz, bunların da odak noktasını refah devletinin değişen koşullara ne derece ve nasıl uyum sağlayacağı konusunun oluşturduğunu söyleyebiliriz. Tartışmalarda başta gelen konular da, Avrupa refah devletinin küreselleşme karşısındaki konumu, toplumsal/yapısal koşullardaki değişiklikler nedeniyle karşılaştığı sorunlar ve Avrupa'nın Özetle, sınıfların ve sınıf çatışmasının *varlığı değil yokluğu* üzerine şekillenmiş bir politika var; devlet de bunların üstünde bir yerde. Öte yandan, bu dönem politikalarının kamu işletmelerinde emeğe sağladığı olumlu çalışma koşullarının, emek-sermaye (devlet) arasındaki çatışmayı önlemekte işe yaradığı açık; ancak bu rahatlık ve kolaylıkların sınıf bilincinin gelişmesi açısından oldukça olumsuz rol oynadıkları da ortada (Meryem Koray, 1994; 165). Sermaye birikimi için de benzer koşullardan söz edilebilir. Özel sektöre sağlanan kolaylıklar ve destekler sonucu gelişen bir yerli burjuvazi var; fakat bu sınıf da büyümesi

açısından asıl kaynak olarak gördüğü devlete karşı bir tutum geliştiremediği gibi, buna çok fazla ihtiyaç da hissetmemekte (Buğra, 1995; 104-106). Bu nedenle 1950'lerden sonra az çok burjuvazi gelişse de, bu burjuvazinin artık yukarıdan devrim senaryosu yerine burjuva modernleşmesine doğru yol alması ve Türkiye'de "istikrarlı bir 'demokratik kapitalist' alternatif" yaratması mümkün olmamaktadır (Çağlar Keyder, 1992; 55-57). Kısacası, devlete bağımlılık içinde oluşun her iki sınıf da, siyasetin ve devletin demokratikleşmesi açısından önemli bir rol oynayamadıkları gibi, örgütlü emeğin 1960 sonrası bile işçi sınıfı adına önemli bir toplumsal/siyasal rol oynayamaması maddi koşulların gelişimini sınırladığı gibi emekçi sınıflarda siyasal/demokratik gelişmenin de sınırlı kalmasına yol açmıştır.

1961 Anayasası'nın uzun anlatmaya gerek yok; dönemin koşullarına göre oldukça ilerici ve özgürlükçü niteliklerinin yanı sıra, demokratik bir hukuk devleti açısından da, sosyal devlet anlayışı açısından da bir ilk niteliği taşımakta. Ancak bu dönemde de sol ideolojileri kısıtlayan yasalar yürürlüktedir. Örneğin, sosyal hakların gelişmesini sağlayacak siyasal ideolojiler üzerinde yasaklar varlığını korumakta ve sendikaların siyasetle ilgilenmeleri istenmemektedir. Grev yasağı kalkmış ve örgütlenmenin önü açılmıştır, ancak sınıf sendikacılığı yerine Amerikan modeli gibi "toplu pazarlık sendikacılığının" gelişmesi istenmektedir. Kamu sektöründeki sendikacılığının güç kazandığı bu dönemde, bu yasakların sendikaların siyasetle ilgilenmelerinden çok, sınıf ideolojisi ve politikalarıyla ilgilenilmemesi anlamına geldiği de açıktır. Bu dönemde sendikalar hep siyasetle iç içe olmuşlardır; siyaset yasağı ise sınıf bilinci ve ideolojisinden uzak kalmak biçiminde algılanmış ve uygulanmıştır.

Sonuç olarak önemli bir toplumsal hareketlilik ve mücadele yaşanmadan kazanılan örgütlenme hakları ve kamu sektöründe yoğunlaşan sendikacılık, Türkiye'deki sendikacılığın sınıfsal bir hareketten çok bir örgütlenme hareketine dönüşmesine yol açmış ve sendikal harekette önemli zaafın ortaya çıkmasına da neden olmuştur(Koray, 1994; 157 vd.). Sendikal parçalanma, ideolojik bölünme, toplu sözleşme sendikacılığı, sendikaların demokratik örgüt olmaktan uzaklaşmaları gibi zaafı, büyük ölçüde sınıf hareketine dayanmayan sendikal örgütlenme ile iliştiirmek mümkün. Bu dönemin ithal ikameci politikalarıyla, aslında iç talep açısından bir rekabete zorlanmayan endüstri işletmeleri yalnız kamu değil özel sektörde de işçi ücretleri açısından oldukça olumlu gelişmeler sağlamışlardır. Ancak bu dönemde de devletin baba devletten sosyal devlete dönüştüğünü söylemek zor; anayasal adı "sosyal" devlettir; gerçekte ise az gelişmiş bir sosyal boyutu vardır ve daha çok "sosyal vaatleri" barındıran bir devlet olmaktadır. Bu nedenle de, bir yandan kamu sektöründe politik pazarlıklar devam etmekte, öte yandan örgütlü emek ile sermaye arasında az da olsa uzlaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Bu dönemde, devletin toplumsal taraflarla ilişkisini geliştirmeye yönelmiş epeyce yasal düzenleme (üçlü kurullar ve KİT'lerde işçilerin yönetime katılması gibi) söz konusudur, ancak bunların çok güdük kaldığı ve taraflar arası ilişkilerin kurumsallaşmadığını da biliyoruz. Bunun gibi, 1978 yılında ilk kez gündeme gelen ve Hükümet ile Türk-İş arasında imzalanan Toplumsal Sözleşmenin de uygulanma şansı olmamıştır. Öte yandan devlet, sosyal ihtiyaçlara cevap olacak bir kurumsallaşma da gerçekleştirememiş, bunun yerine popülist politikaları sürdürmüş, demokrasi de parti yandaşlarına kişisel çıkar sağlanması temelinde bir "yandaş demokrasisine" dönüşmüştür. Ancak, 1970 sonlarında ekonomik sorunlar arttıkça ve emek ve sermaye açısından olumlu koşullar yaratan ithal ikameci ekonomi politikalarının sonu görününce, bu dönemin geçici veya bölük pörçük uzlaşmasının da sonu gelmiştir diyebiliriz. Ekonomi politikalarındaki önemli sayılabilecek bu dönüşümü ise, 1980 askeri darbesinin sağladığı yasak ve kısıtlarla hayata geçirmekte pek zorlanmadığını da biliyoruz.

1980 sonrasında, artık yalnız ekonomi politikalarında değil, emeğin konumunda, devlet anlayışı ve politikalarında ciddi değişiklikler vardır. Bu dönem, üretimin değil dış satımın teşvik edildiği, para politikalarının önem kazandığı, sermaye girişinin serbestleştiği, buna karşın borçların arttığı, enflasyon ve işsizlik sorunun büyüdüğü ve ekonomik krizlerin de eksik olmadığı bir dönemdir. Bu dönemin genel olarak tüm ücretli çalışanlar üzerinde oldukça yoğun sorunlar yarattığı da yadsınmaz. Özelleştirmeler kamu sektörünün tasfiyesi anlamına gelmekte, bu durum hem istihdam yaratılması, hem de sendikal örgütlenme açısından önemli bir gerilemeye neden olmaktadır. Artan dış rekabet üretimin parçalanması gibi sonuçlar getirmekte, ucuz emeğe dayalı enformel sektörü büyütmekte, iş güvencesini ortadan kaldırmakta ve çalışma yaşamını kuralsızlaştırmaktadır. Tüm bu değişiklikler, zaten varolan işsizlik sorununu daha da büyütmekte, zayıf olan örgütlülüğü daha da daraltmakta, ücret pazarlıklarını ve ücret düzeyini de geriletmektedir. Buna karşın sermayenin gerek vergi politikaları gerek çalışma koşulları açısından pazarlık gücü artarken, devletin de artık sosyal devlet gibi bir iddiayı gereksiz ve olanaksız bulduğu anlaşılmaktadır.

1980 sonrası veya 1990'larda ekonomik ve siyasal koşullardaki bu değişimin, emek açısından yarattığı olumsuz koşulları gibi, siyasal demokrasi üzerindeki etkilerinin de olumsuz olduğu bir gerçektir. Bir yandan siyasal yasaklar, öte yandan siyasetin daha da yozlaşması ve artan güvensizlik gibi, toplumsal kesimlerin güçsüzleşmeleri ve politikadan uzaklaştırılmaları da siyasal demokrasiyi işlevsiz bırakmaktadır. Örneğin, bu dönemde enflasyon, artan borçlar ve IMF politikaları arasında bunalan emekçi kesimlerin, işsizlik, yoksulluk, güvencesizlik gibi artan sosyo-ekonomik sorunları siyasal yapıya yansıtabildiklerini söylemek zor. Tam aksine, toplumsal taraflar arasında zaten var olan siyasal/toplumsal dengesizlik daha da artmış, bunları giderecek kalıcı politikalarından tümünden vazgeçilmiş ve bunun nedenleri de küreselleşen piyasaya, artan rekabete bağlanarak dışsallaştırılmıştır. Varolan toplumsal/siyasal yapılanma, çalışan kesimler için siyasal demokrasinin bir araç olarak kullanılması ve işlev kazanmasına yetmediği gibi, şimdi bir de ulus-üstüne çıkar ekonomik politikalarla elleri kolları bağlanmaktadır. Öte yandan, kırsal kesim hâlâ önemlidir; esnaf, zanaatkâr, serbest meslek ve küçük işletme ağırlıklı ekonomik yapı devam etmektedir; istihdam içinde emeğin payı yüzde 40-45 düzeyindedir ve sendikalaşan kesimin azalması bir yana enformel sektörde çalışanlar durmadan artmaktadır. Bu durumda, işçi sınıfının nasıl bir toplumsal/siyasal güç durumuna geleceği çok ciddi bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası, Türkiye'de artan sosyo-ekonomik sorunlara karşın, işçi sınıfının bir karşı-güç olarak ortaya çıkması, birleşmesi ve siyasallaşması, yoksullaşan kesimlerle ittifak kurarak sol partilere doğru bir hareketlenme sağlaması bugün için mümkün olmamaktadır. Kuşkusuz emekçi kesimler ve sendikalar, kendileriyle ilgili yasal ve kurumsal değişiklikler (örneğin özelleştirme gibi, iş güvencesi gibi) karşısında birçok eylem ortaya koymaktadırlar, kuşkusuz birçok platformda yakınmalarını dile getirmektedirler; ancak bu eylemlerin içeriği ve sürekliliği yetersiz kaldığı gibi, sınıf bilincinin az gelişmişliği, aralarındaki ideolojik bölünme ve geçmişten gelen alışkanlık ve yetersizlikler nedeniyle emekçi sınıf toplumsal ve siyasal bir güce dönüşmemektedir. Bunda, başlangıç döneminde oluşan devlete ve siyasal pazarlıklara dayanma gibi alışkanlıkların da epeyce rolü olduğu ortada. Bir bakıma Türkiye'deki örgütlü emek de "geçmişine bağlılık-path dependency" göstermektedir. Emek için devlet önce baba devlet olmuş, 1960-70'lerde bu babalığını modern bir topluma özgü "sosyallik" makyajıyla biraz değiştirmiş, ancak hem düzenleyici hem uzlaştırıcı hem işveren olarak hep önemli bir rolde olmuştur. Öte yandan, devletin sosyal vaatleri benimsediği dönemde (gerek düzenleyici yasalar, gerek kamudaki toplu pazarlıklar, gerek ekonomi politikaları açısından) emeği güçlendiren bir yanı vardır ve bu rol nedeniyle, bu dönemde sosyal taraflar arasında zayıf ve kırılabilir olsa da "dengeleyici" bir etkiden söz edilebilir. Bu dönemde emeğin özellikle örgütlü

kesimini güçlü kılan da, devletin bu destekleyici rolüdür. Şimdi bu rol değişmektedir; bu değişime karşı koyması beklenen örgütlü emek ise bir yandan kan kaybetmekte, öte yandan bu karşı-koyuşu örgütleyecek toplumsal, ideolojik ve de siyasal gücü toplayamamaktadır. Bu nedenle, bir yandan yakınmalar sürmekte ve eylemler yapılmakta, öte yandan yine “baba devlet” arayışıyla, geleneksel motiflerle devletten bekleyişleri öne çıkaran muhafazakar partilere yönelme gibi bir ikilem içine girilmektedir.

Öte yandan, emeğe ait yetersizlikler gibi siyasal yapıya ve sol partilere ilişkin yanlışlar ve yetersizlikler de büyüktür. Genel olarak oligarşik bir yapı, yandaş demokrasisi ve lider partileri siyaseti belirlemektedir. Bu genel tablo içinde solun yükselmesi zorlandığı gibi, ortanın solunu temsil ettiğini iddia eden CHP’nin kitlelerde yarattığı hayal kırıklığı ve giderek sosyal demokrat bir ideolojiyi temsil etmekten uzaklaşması, parti-içi kavgalar ve bölünmeler de soldaki umutları epeyce aşındırmaktadır. Yani, küreselleşme sonrası dışa açık büyüme ve rant ekonomisiyle biçimlenen Türkiye’de sosyo-ekonomik sorunlar artarken, demokratik sol farklı bir politika önerememektedir. Böylece toplumsal taraflar arasında zaten zayıf olan dengeler tümenden ortadan kalkmakta, ideolojik ve örgütsel açıdan zayıf olan sol daha da güçten düşmektedir. Çeşitli kimliklerle siyasal eğilimler arasındaki ilişkileri araştıran araştırmalarda da, mavi yakalıların 1996’da sol partilerden çok RP’ye, 1998’de MHP’ye yöneldiği (CHP her iki tarihte de en çok oy alacak partiler sıralamasında altıncıdır), beyaz yakalıların çoğunun kararsızlık gösterdiği, geri kalanların, daha çok, sağ partilere yöneldikleri ortaya çıkmaktadır (Nejat Erder, 1996;158-160; Erder, 1999; 115). Daha sonraki seçimlerde de AKP’nin yükselişe geçtiği ve tek başına iktidara geldiğini görüyoruz. Aslında, siyasal İslam’ı yükselten bu partilerin başarısının dini temalardan çok sosyo-ekonomik sorunların artışı ve geçmişteki partilerin bu konulardaki başarısızlıklarıyla ilgili olduğu da dile getirilmektedir (Aktay, 2004; 54). Buna karşın, yükselen sol değil, muhafazakâr bir parti olmaktadır. Gerileyen sol karşısında AB kapısındaki Türkiye için, iş çevreleri ve hükümetteki parti dahil birçok kesimde *terbiye edilmiş bir sol* aranmaya⁴ başlanmasına da şaşmamak gerekmektedir.

-Sonuç olarak...

Sonuç olarak, Avrupa’da toplumsal tarafların güçlenip biçim verdikleri toplum modeline karşılık, Türkiye’de devlet egemenliğinde belirlenen bir toplumsal model söz konusudur. Endüstrileşmenin yetersizliği ve zafiyeti, kırsal kesimin önemli yeri gibi, devletin egemenliğine karşın en başta emek olmak üzere toplumsal güçlerin niceliksel ve niteliksel zaafı ve devlete bağımlılıkları da Türkiye’yi Avrupa toplumundan ayıran temel öğeler arasındadır. Böylece, ne Batı benzeri bir siyasal yapı yaratılabilmekte, ne de toplumsal yapıda devletin egemenliğini kırarak bir siyasallaşma oluşabilmektedir. Toplumsal güçler yetersiz olduğu gibi, aralarında bir güç dengesinden hiç söz etmek mümkün değildir. Oysa toplumsal/siyasal yapının bu zafiyeti demokratikleşme çabaları açısından da önemli bir engel oluşturmaktadır. Öte yandan zayıf kalan toplumsal güçler nedeniyle, devlet ve sosyal taraflar arasında ilişkiler de kurumsallaşmamakta, buna gerek de duyulmamaktadır. Siyaset, ne emek ve sermaye gibi iki taraf arasında, ne de farklı çıkarlar arasında çatışmayı kurumsallaştıran bir yapı göstermektedir. Yalnız emek ve sermaye açısından değil, değişik toplumsal kesimler açısından da güç dengesinin varlığından veya bunların siyasal yapıda daha dengeli temsil edildiğinden söz etmek mümkün değil. Dolayısıyla farklı kesimler ve farklı çıkarlar açısından, Türkiye’deki siyasal ve toplumsal örgütlenmeye ilişkin temel bir consensus oluştuğundan da söz edilemez. Örneğin etnik ve dinsel hedefler arasında farklar olduğu gibi, ekonomik/siyasal

⁴ Radikal Gazetesi’nde bu konuda birçok makale yayımlanmıştır. İsmet Berkan’ın birkaç gün sürdürdüğü köşe yazısı, nasıl bir sol istendiğine ilişkin epeyce ipucu vermektedir. Bkz; İsmet Berkan, Şubat 2005, Radikal

yapı konusunda da görüşler çok farklılaşmaktadır; dolayısıyla ortaya çıkan siyasal yapı bunları temsil etmekten uzak kalmaktadır.

Devletin güdümünde belirlenen toplumsal ve siyasal yapı gibi, benimsenen devlet anlayışı da devletin seçimi olmaktadır. Başlangıçta koruyucu ve yasakçı *baba devlet*, sonra ilkesel özgürlükler, fakat ekonomik ve kurumsal sınırlılıklarla belirlenen *sosyal vaatler devleti*, şimdi de küresel dünyaya uyum zorunluluğu içinde *liberalliği hayırseverlikle kamufle* etmeye çalışan bir devlet anlayışı. Dolayısıyla Türkiye için sosyal politikaların gerilemesi veya sosyal eşitsizliklerin artması meselesini yalnızca sosyo-ekonomik göstergelerle ilgili bir mesele olarak görmemek gerekir; yukarıda da değindiğim gibi toplumsal eşitsizlikler ve güç dengesizliği siyasal eşitsizlikleri arttırdığı gibi, siyasal demokrasiyi de sakatlamaktadır. Bu işleyiş içinde serbest seçimler yapılmakta, iktidar el değiştirmekte, ancak siyasal işleyiş değişmediğinden “yandaş demokrasi” içinde yalnızca bundan yararlananlar değişmektedir. Öte yandan, sosyo-ekonomik koşulların iyileşmesine önem vermeyen, sosyal taraflarla diyalog geliştirmeyen, bunlar arasında ilişkilerin kurumsallaşmasını sağlamayan hükümet politikaları nedeniyle, bu sınırlı demokrasinin sürdürülmesinin önüne de önemli bir engel çıkmamaktadır. Bu nedenle Türkiye’de siyasetin biçimsellikten çıkarılması ve temsil sorununun çözülmesi, yalnız kültürel temelli tartışmalar değil, sosyo-ekonomik güç dengesizliklerini dikkate alan tartışmalara ihtiyaç göstermektedir.

-Kaynakça:

- Aktay, Y. (2004), “Kendi ‘Merkez’inde, AKP, İslâmcılık ve Meşruiyet”, *Birikim*, Mayıs.
- Altvater, E.; Huebner K.; Stanger, M. (1986), “The End of Keynesian Consensus”, *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, (der) Jacobi, O.; Kastendiek H.; ve Regini M., Croom Helm, London.
- Armingeon, K. (1997), “Trade Unionists and Politics. A Comparative Analysis”, *Transfer-European Review of Labour And Research*, (3).
- Berkes, N. (1973), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi yayınevi, Ankara.
- Brague, R. (1995), *Avrupa: Roma Yolu*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Bradley, D; Huber E; Moller, S; Nielsen, F; Stephens, J.D; (2003), “Democracy, Income Distribution, Political Science, Welfare”, *World Politics*, Baltimore, 55 (2).
- Buğra, A. (1995), *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yay. İstanbul.
- Clark, I. (1997), *Globalization and Fragmentation*, Oxford University Pres.
- Clarke, J. (2001), “Globalization and Welfare States: Some Unsettling Thoughts”, *Globalization and Erupean Welfare States*, (der), Sykes, R.; Palier, B.; Prior, P.M., Palgrave, Hampshire.
- Erder, N. (1996), *Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri*, TÜSES Yy. İstanbul.
- Erder, N. (1999), *Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni*, TÜSES Yay. İstanbul.
- Esping-Andersen, G. (1990), *The Three Worlds Of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, New Jersey.
- Esping-Andersen, G. (1997), “Towards a Post-industrial Welfare State”, *Politik und Gesellschaft- International Politics and Society*, (3).
- Flora, P. (1985), “On the History and Current Problems of the Welfare State”, *The Welfare State and Its Aftermath*, (der) Eisenstadt, S.N. ve Ahimeir, O. Croom Helm, London.
- Gilpin, R. (2000), *The Challenge of The Global Capitalism*, Princeton University Pres.

- Jacobi, O. (1986), “ Trade Unions, Industrial Relations and Structural Economic ‘Ruptures’”, *Economic Crisis, Trade Unions And The State*, (der) Jacobi, O.; Jessop B.; Kastendiek H. ve Regini M., Croom Helm, London.
- Kepenek, Y. (1987), Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Teori Yay. Ankara.
- Keyder, Ç. (1992), “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, Geçiş Sürecinde Türkiye, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yay. İstanbul.
- Klein, R. (1993), “O’ Goffe’s tale”, *Welfare State in Europe*, (der) Jones, C. Routledge Yayınları, London and Newyork.
- Kleinman, M. (2002). *A European Welfare State?*, Palgrave, London.
- Koray, M. (1994), *Değişen Koşullarda Sendikacılık*, TÜSES Yay. İstanbul.
- Koray, M. (2004), Fakılaşan dünya: Sorular, sorunlar ve arayışlar”, *Birikim*, 184/185.
- Koray, M. (2005), *Avrupa Toplum Modeli*, 2.Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- Korpi, W. (1978), *The Working Class in Welfare Capitalism*, Routledge ve Kegan Paul, London.
- Korpi, W. Ve Palme, J.(2003), “New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globaliziton: Welfare State Regress in 18 Countries 1975-95”, *American Political Science Review*, 97 (3).
- Marshall, T.H. (1965), *Class, Citizenship and Social Development*, Anchor Boks, NewYork.
- Önder, İzzettin (2003): “Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye’de Devletin Yeri ve İşlevi”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses, E.Yeldan, İletişim Yay, İstanbul.
- Palier, B. ve Sykes, R (2001), “Challenges and Change: Issues and Perspectives in the Analysis of Globalization and the European Welfare States”, *Globalization and Erupean Welfare States*, (der), Sykes, R.; Palier, B.; Prior, P.M., Palgrave, Hampshire
- Rhodes, M. (1996) “Globalization And West European Welfare States: A Critical Review Of Recent Debates”, *Journal Of European Social Policy*, (4).
- Stevenson, T. (2002), “Globalization: Marketization and Power”, *Scandanivian Political Studies*, 25 (3).
- Timur, T. (1992), “Osmanlı Mirası”, Geçiş Sürecinde Türkiye, der. İ.C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yay. İstanbul.
- Yeldan, E. (2003), “Neoliberalizmin ideolojik bir söylemi olarak küreselleşme”, *İktisat Üzerine Yazılar 1-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.
- Weddington, J.; Hoffman, R., Lind, J. (1997), “European trade unionism in transition? A review of the issues”, *Transfer*, (3).
-